

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Czytelnictwo dzieci i młodzieży : zarys

Author: Irena Socha

Citation style: Socha Irena. (2013). Czytelnictwo dzieci i młodzieży : zarys. W: K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc (red.), "Literatura dla dzieci i młodzieży (1945-1989). T. 3" (S. 301-327). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Czytelnictwo dzieci i młodzieży

Zarys

IRENA SOCHA

Czytelnictwo dzieci i młodzieży — od najwcześniejszych lat życia po koniec edukacji szkolnej i osiągnięcie dojrzałości — uznawane było w okresie PRL-u za jedną z najistotniejszych kwestii społecznych, zarówno z perspektywy pedagogicznych procesów edukacyjno-wychowawczych, jak i ze względów ideologiczno-politycznych. Okres ten nie był oczywiście jednorodny, historyczno-polityczne zwroty, przemiany społeczne i reformy edukacyjne wpływały na specyfikę edukacji czytelniczej i postawy czytelnicze młodego odbiorcy. Pamiętać trzeba także o dwoistej naturze zachowań czytelniczych: kierowanych — praktykowanych w szkole czy młodzieżowej organizacji, oraz spontanicznych — realizowanych swobodnie według indywidualnych upodobań, inspirowanych zwykle tradycją czytań rodzinnych i zainteresowaniami. Także w czytelnictwie dzieci — podobnie jak w odniesieniu do publiczności dorosłej — możemy mówić o wieloobiegowości czytelniczych praktyk, o uczestnictwie młodych w oficjalnej, a więc szkolnej, instytucjonalnej kulturze książki, ale równolegle w nieformalnej — rodzinnej czy towarzyskiej, a także o uczestnictwie w obiegu „źle widzianym” czy nawet niedozwolonym, podziemnym.

Podjmując się wstępnego opisu tego zjawiska, trzeba więc zapytać: w jakim zakresie oficjalny — „państwowy” i szkolny program kształtowania wyborów lekturowych kierunkował i zaspokajał potrzeby młodej publiczności; jaka była trwałość zachowań tradycyjnych, inteligenckich, zakorzenionych w przedwojennej literaturze i kulturze literackiej a pielęgnowanych w tradycji rodzinnej; w jakiej mierze prace badawcze tego okresu adekwatnie opisywały najistotniejsze wówczas zjawisko przemiany zachowań czytelniczych od tradycji do współczesności? Zarysować zatem trzeba: 1) oficjalne działania programotwórcze instytucji państwowych, politycznych i edukacyjnych, dokonywane za pośrednictwem literatury

pięknej, mające kształtować wzory lektury i wzory zachowań; 2) wybory lekturowe młodej publiczności w świetle ówczesnych prac badawczych ujawniających zachowania kierowane i spontaniczne; 3) przemiany problematyki oraz metodologii badań.

Badania te prowadzone były przez różnorodne instytucje powołane do tego celu, jak: Biuro Badania Czytelnictwa Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik”, Zakład Literatury i Czytelnictwa Dzieci i Młodzieży przy Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej, Ośrodek Czytelnictwa Dzieci i Młodzieży Związku Nauczycielstwa Polskiego, Instytut Badań nad Młodzieżą, Zakład Badań Czytelnictwa Książki Młodzieżowej Agencji Wydawniczej.

Czytelnictwo programowane politycznie w latach 1945—1955

Obraz czytelnictwa młodej publiczności w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej jest bogaty i wyczerpujący dzięki intensywnie i z zapalem podejmowanym wówczas badaniom, będącym pod względem metodologicznym kontynuacją wartościowego dorobku przedwojennego: prac Barbary Groszlikowej i Janiny Wuttkowej, Stefana Baleya, Heleny Radlińskiej i jej współpracowników, Marii Gutry, Ireny Jurgielewiczowej, Jana Kuchty i wielu innych, nadal aktywnych obserwatorów procesów czytelnictwa młodzieży¹.

W roku 1945 Biuro Badania Czytelnictwa Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik” analizowało zainteresowania i wybory czytelnicze młodzieży wielkomiejskich szkół średnich (Warszawy, Łodzi, Krakowa, Katowic oraz Chorzowa)². Młodzież czytała „stosunkowo dużo”, znamienna była dominacja klasyki szkolnej, polskiej, brakowało tekstów popularnonaukowych. W pierwszej dziesiątce ulubionych twórców (Henryk Sienkiewicz, Bolesław Prus, Adam Mickiewicz,

¹ Zob. J. Andrzejewska: *Badania czytelnictwa w Polsce do 1939 r.* „Studia o Książce” T. 16, 1986, s. 73—107; H. Lepalczyk: *Pedagogika biblioteczna Heleny Radlińskiej*. Wrocław 1974.

² Uzyskano 5648 ankiet, liczba osób badanych stanowiła prawie 22% liczby młodzieży wszystkich szkół średnich na tym terenie. *Czytelnictwo i zainteresowania czytelnicze młodzieży szkół średnich ogólnokształcących*. W: *Badanie czytelnictwa*. „Czytelnik” Instytut Kulturalno-Oświatowy. Materiały i Studia. T. 1 [Łódź 1947], s. 63—96; J. Franke ocenił te badania jako pionierskie, torujące — obok kilku innych — drogę powojennym badaniom czytelnictwa, mimo że w niewielkim zakresie uwzględniały one wpływ środowiska społecznego. Zob. J. Franke: *Problematyka środowiska społecznego w badaniach czytelnictwa PRL*. „Studia o Książce” T. 8, 1978, s. 180.

Maria Rodziewiczówna, Stefan Żeromski, Józef Ignacy Kraszewski, Eliza Orzeszkowa, Władysław Reymont, Juliusz Słowacki) z grona piszących dla młodzieży znalazł się tylko Kornel Makuszyński, zajmując ósme miejsce. Dopiero w drugiej i trzeciej dziesiątce dominowali twórcy młodzieżowej europejskiej powieści przygodowej: Jack London, Karol May, Juliusz Verne, James Oliver Curwood, Rudyard Kipling, Edmund de Amicis, Karol Dickens, Aleksander Dumas, Daniel Defoe, James Fenimore Cooper, obok rodzimej, głównie historycznej, którą tworzyli: Wacław Gąsiorowski, Zofia Kossak-Szczucka, Lidia Czarska, Walery Przyborowski, Janusz Meissner, Władysław Umiński, Irena Zarzycka, Maria Julia Zaleska. Podobną prawidłowość ujawniał jeszcze wyraźniej wykaz najpoczytniejszych książek: *Trylogia*, *Krzyżacy*, *Quo vadis*, *Pan Tadeusz*, *W pustyni i w puszczy*, *Stara baśń*, *Dewajtis*, *Lalka*, *Placówka*, *Anielka*, *Chłopi*, *Faraon*, *Nad Niemnem*, *Popioły*, *Ludzie bezdomni*, *Szyfrowe prace*, *Huragan*, *Grażyna*, *Dziady*. Powieści spoza kanonu szkolnego uplasowały się dopiero na miejscu dwudziestym i kolejnych: *Lato leśnych ludzi*, *Szatan z 7 klasy*, *Serce*, *Robinson Crusoe*, *Panna z mokrą głową* oraz *Awantura o Basię*³. Jako tematykę najbardziej dla siebie interesującą młodzież wskazywała: historię, podróże i muzykę. Zainteresowania historią i biografistyką sprzyjały niewątpliwie dominacji klasyki.

Powszechna Ankieta Czytelnicza przeprowadzona przez tę samą instytucję w latach 1947–1948 w różnego typu bibliotekach w pełni potwierdziła, iż blisko połowa wyborów czytelniczych młodzieży dotyczy autorów i dzieł uznanych przez władzę za „negatywnie oddziałujące na świadomość czytelników”. Wśród tytułów przodowała *Trylogia*, a obok klasycznych znalazły się dzieła współczesne: Rodziewiczówny, Meissnera, Arkadego Fiedlera, Kossak-Szczuckiej, Aleksandra Kamińskiego⁴.

Sposobem na zmianę tych upodobań na „politycznie poprawne” miało być nie tylko zastosowanie odpowiednich metod pedagogiki bibliotecznej, organizowanie ukierunkowanego czytelnictwa kolektywnego książek doskonalących „materiaлистyczne rozumienie rzeczywistości”, lecz także fałszowanie wyników ankiet, z których wynikało, iż już w roku 1952 młodzież szkół średnich czytała przede wszystkim „postępową” literaturę radziecką, a książki polskich klasyków pojawiały się dopiero w drugiej dziesiątce preferowanych tytułów. W rzeczywistości nuda ideologicznego dydaktyzmu socrealistycznej powieści tendencyjnej i brak dostępu do europejskiej literatury współczesnej kierowały młode pokolenie lat 50. ku dziewiętnastowiecznej i przedwojennej klasyce⁵. Jednak i ten zasób z czasem coraz bardziej się kurczył wskutek prowadzonej w latach 1949–1955 planowej akcji oczyszczania księgozbiorów szkolnych i publicznych z literatury „burżuazyjnej”, wskazywanej w kolejnych, poszerzanych spisach książek „złych, wro-

³ *Badanie czytelnictwa...*, s. 83.

⁴ *Ibidem*, s. 113.

⁵ *Por. ibidem*, s. 116–117, 131.

gich ustrojowi ludowemu i społecznie szkodliwych”, przeznaczonych przez Urząd Cenzury do „niezwłocznego wycofania”⁶. Część trzecia tego wykazu z lat 1951 i 1952, obejmująca książki dla dzieci, liczyła 563 pozycje. Wśród nich wskazano „wszystkie dzieła” takich autorów, jak: Zofia Kossak-Szczucka, Elwira Korotyńska, Helena Duninówna, Helena Zakrzewska, Zofia Żurakowska, Barbara Żulińska, Lidia Czarska, Franciszek Mirandola, Zygmunt Nowakowski, liczne teksty Janiny Porazińskiej i Ewy Szelburg-Zarembiny, historyczne opowiadania Marii Gerson-Dąbrowskiej, teksty o tematyce religijnej i skautowej oraz takie tytuły, jak: *Duch puszczy* Roberta Montgomery’ego Birda, *Mała księżniczka* Frances Hodgson Burnett, *Kim* Kiplinga, baśnie braci Grimm w edycjach wydawców prywatnych, wszystkie dzieła Maya⁷. W listopadzie 1952 roku na listę wpisano jeszcze najcenniejsze dzieła Kornela Makuszyńskiego oraz *Bankructwo małego Dżeka* Janusza Korczaka⁸.

Czytelnictwo młodzieży, pojmowane jako proces wychowawczo-ideologicznego oddziaływania poprzez lekturę kształtującą „słuszną” świadomość i postawy, było programowane w licznych wypowiedziach oficjalnych i publicystycznych. Przeprowadzone w latach 50. obserwacje wyborów czytelniczych miały służyć przede wszystkim rozpoznaniu, w jakim zakresie i jak najskuteczniej podstawy te należy kształtować i zmieniać⁹. Tak więc, ekipy partyjno-bibliotekarskie wysyłane były na początku lat 50. do bibliotek zarówno w celu kontroli repertuaru bibliotecznego — sprawdzenia, czy jest on zgodny z wytycznymi partii i oczyszczony według list opracowanych przez cenzurę — jak i dla rozpoznania, jak silne są wybory tradycyjne i jakie środki należy stosować, aby wybory te skutecznie zmieniać¹⁰. Kierunek pożądanych zmian satyrycznie komentowano później w literaturze:

Sądzę, że czytałaś, jak Ci polecałem, co na ten temat powiedział towarzysz Iljcz Lenin. Przypominam Ci (Dzieła wybrane, tom II, s. 576). Musimy jeszcze dużo zrobić, Honorko, i to nie tylko w skali państwowej, ale także w przebudowie własnych pojęć. Musimy walczyć z ciemnotą, zabobonem i zacofaniem. [...] Jeżeli jest Ci smutno, to zawsze powinnaś mieć pod ręką „Kapitał” Marksa. Po tej lekturze przejdą Ci wszystkie słabości. Może będę

⁶ Ibidem, s. 147 i nast.

⁷ [Cenzura PRL] *Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu 1 X 1951 r.* Posłowie Z. Żmigrodzki. Wrocław 2002, s. 58 i n.

⁸ S.A. Kondek: *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948—1955*. Warszawa 1999, s. 161—162.

⁹ C. Kozioł: *Badanie czytelnictwa. Stan i potrzeby*. „Przegląd Biblioteczny” R. 18, 1950, s. 196; Idem: *Pod hasłem upowszechnienia książki*. (Referat wygłoszony na Zjeździe Delegatów ZBiAP [Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich] 10. VI. 1948). „Bibliotekarz” 1948, nr 6/7, s. 84—89; S.A. Kondek: *Papierowa rewolucja...*, s. 111, 114; Idem: *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944—1949*. Warszawa 1993.

¹⁰ S.A. Kondek: *Papierowa rewolucja...*, s. 103 i nast.

w Warszawie na odprawie, wtedy spotkalibyśmy się i poszli razem zobaczyć „Mieszczan” Gorkiego, to dobra demaskatorska sztuka¹¹.

Okazywało się jednak, iż młodzi czytelnicy bibliotek gminnych woleli na ogół powieści Londona i Verne’a, literaturę przygodową i historyczną oraz opracowania lektury szkolnej, zaś powieść „o tematyce wiejskiej, spółdzielczej, o walce z podziemiem na wsi oraz książka radziecka brane są do czytania niechętnie”¹². Choć poszukiwane przez czytelników teksty klasyczne nieobecne były w „oczyszczonych” księgozbiorach szkolnych czy publicznych, dostęp do nich zapewniały jeszcze długo liczne biblioteki parafialne dobrze zwykle zaopatrzone w beletrystykę, kontynuujące działalność od lat przedwojennych, oraz księgozbiory domowe¹³.

Stopniowo, lecz konsekwentnie postępował proces osłabiania literackiej komunikacji międzypokoleniowej, jaka w kulturze tradycyjnej zachodziła w sposób naturalny między dziadkami i rodzicami oraz dziećmi. Kolejne pokolenia młodych nie znały wielu wybitnych pisarzy i tytułów, a także stylów i poetyk dziecięcego piśmiennictwa epok minionych, w ich świadomości istniały już tylko wzory współczesności i to w znacznej mierze związane z poetyką powieści tendencyjnej. Miało to istotny wpływ na proces inicjacji i dojrzewania w kulturze literackiej, wpływ nieobojętny także dla późniejszej recepcji utworów wysokich repertuaru dorosłego. Jak ocenił ten okres S.A. Kondek: „[...] w latach pięćdziesiątych książki traciły właściwe im miejsce w kulturze codziennej społeczeństwa polskiego, nie odzwierciedlały bowiem jego aspiracji, preferencji, dążeń, nie brały udziału w autentycznym dyskursie o przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, nie były ani środkiem spierania się o pryncypia, narzędziem walki idei czy poglądów, ani nie zaspokajały godziwych potrzeb rozrywkowych czytelników [...]”¹⁴. Maria Gutry, zasłużona badaczka czytelnictwa dziecięcego w okresie międzywojennym, w klimacie odwilży roku 1956, na Ogólnopolskim Zjeździe Bibliotekarzy wskazała na psychiczne i kulturowe konsekwencje narzucania dzieciom ideologicznie dobrane go kanonu czytelniczego, pozbawienia ich tekstów przygodowych, „indiańskich”, pełniących istotne dla rozwoju psychiki dziecięcej funkcje oraz dzieł niosących wartości narodowe, zakorzeniających w kulturze i historii ojczystej, budzących tożsamość i słuszną dumę¹⁵.

Dopiero w połowie lat 50. oficjalna publicystyka przyznawała, że upodobania czytelnicze młodzieży nie dotyczą jedynie tematyki „szczęśliwego życia” w Związku Radzieckim i w Polsce Ludowej, ale biegną ku tekstom „przygodowym” Curwooda, Dumasa, Twaina, Roberta Luisa Stevensona, Fiedlera¹⁶. Ponow-

¹¹ H. Snopkiewicz: *Paladyni*. Łódź 1997, s. 19.

¹² S.A. Kondek: *Papierowa rewolucja...*, s. 104.

¹³ Ibidem, s. 105.

¹⁴ Ibidem, s. 201.

¹⁵ Ibidem, s. 200.

¹⁶ Ibidem, s. 190.

nie przywrócono wówczas prawo do prowadzenia badań czytelnictwa niepodlegających ideologicznym dyrektywom. Możliwe było nawiązanie do przedwojennego bogatego dorobku polskich badań nad czytelnictwem dzieci i młodzieży.

Od klasyki szkolnej do książki dziecięcej i młodzieżowej (lata 60. i 70.)

Rezultaty badań czytelnictwa prowadzonych według obiektywnych założeń naukowych i metodologicznych przedstawiono na zwołanej w roku 1958 Krajowej Konferencji Bibliotekarskiej w Warszawie¹⁷. Znaczna część obrad, animowana przez Tadeusza Parnowskiego, kierownika Zakładu Literatury i Czytelnictwa Dzieci i Młodzieży przy Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego, poświęcona była zagadnieniom czytelnictwa dzieci i młodzieży. Referat przygotowany przez tę katedrę przynosił zarys wyborów czytelniczych młodzieży szkół powszechnych, komentowanych w odniesieniu do jej zainteresowań i postaw moralnych. Pozostałe wystąpienia podejmowały problem czytelnictwa książki popularnonaukowej — często zaniedbywanej (Maria Wernerowa), oraz zjawisko porzucania lektury przez absolwentów szkół podstawowych, pozbawionych po zakończeniu edukacji inspiracji do dalszego czytelnictwa (M. Walentynowicz). Zwracano uwagę przede wszystkim na psychologiczne aspekty badań czytelnictwa, które jest zarazem źródłem wiedzy o samej młodzieży. Akcentując wagę zagadnień recepcji, wpływu książki na młodych odbiorców, wskazywano skomplikowany charakter tego procesu. Istotne były także postulaty metodologiczne — konieczność stosowania nowych metod, bardziej adekwatnych do nowej problematyki (I. Jurgielewiczowa)¹⁸ oraz koordynacji prac różnych ośrodków badawczych, a także postulaty praktyczne — wcześniej podejmowanej i bardziej skutecznej współpracy bibliotek szkolnych z bibliotekami publicznymi¹⁹.

Prezentowane na konferencji wyniki obserwacji wyborów czytelniczych młodej publiczności ujawniły, że mimo 10-letniej ofensywy ideologicznej, w końcu lat 50. czytelnicy nadal preferowali literacką klasykę przedwojenną: najmłodszy — teksty Gawińskiego, Marii Buyno-Arctowej, Zofii Rogoszównej, Makuszyń-

¹⁷ *Problemy czytelnictwa w wielkich miastach. Krajowa Konferencja Bibliotekarska w Warszawie (2–4 czerwca 1958). Referaty — Przebieg obrad.* Warszawa 1960.

¹⁸ I. Jurgielewiczowa kwestionowała badania dające zarys stanu czytelnictwa, sugerując konieczność badania raczej przyczyn, uwarunkowań (źródeł) tych zachowań oraz nurtów czytelnictwa. Ibidem, s. 264.

¹⁹ Ibidem, s. 278, 280.

skiego, *Przyjaźń* Marii Dąbrowskiej; z tekstów nowszych: dzieła Lucyny Krzemienieckiej (*Z przygód Krasnala Hałabały*) i Czesława Janczarskiego (*Przygody Tomcia*); dzieci starsze czytały dzieła Sienkiewicza, Zaleskiej, Karola Bunscha, Fiedlera, Lucy Maud Montgomery, Maya, Gąsiorowskiego oraz *Kamienie na szaniec* Kamińskiego, które miano klasyki zdobyły niemal natychmiast po ukazaniu się. Mało poczytna była książka popularyzująca wiedzę²⁰.

W latach 60. a zwłaszcza 70. powstały liczne prace poświęcone czytelnictwu dzieci i młodzieży. Formułowane postulaty metodologiczne kreśliły nową perspektywę obserwacji. Wzorem prac przedwojennych dowartościowywano głównie czynniki społeczne jako warunkujące wybory lekturowe, wywierające bezpośredni wpływ na zachowania czytelnicze²¹. Z drugiej strony postulowano dążenie do ujęć bardziej wszechstronnych, integrujących różne aspekty: psychologiczne, wychowawcze, kulturowe oraz pragmatyczne — związane z formalną stroną edycji i jej dostępnością oraz z oddziaływaniem bibliotek. Tak prowadzone badania miały wyjaśnić głębsze, wewnętrzne i ukryte przyczyny postaw i wyborów lekturowych, jak również skuteczność oddziaływania książki²². W praktyce jednak obraz czytelnictwa młodzieży, jaki przynosiły publikacje naukowe i fachowe, nie był wszechstronny, zwłaszcza jeśli chodzi o metody i aspekty jakościowe. Dążono raczej, szczególnie w pierwszej dekadzie tego okresu, do ujęć globalnych — syntetycznych, tworzonych na podstawie badań ankietowych dużej populacji, często od 1,5 do 5 tys., a nawet 17 tys. młodych²³, dopełniając je wyrywkowymi przykładami niemogącymi być podstawą uogólnienia²⁴. W rezultacie prace badawcze przedstawiały całościowy zarys zachowań i wyborów typowych, nie wnikały w splot wielorakich uwarunkowań, zależności i korelacji, zwłaszcza społecznych, środowiskowych, np. środowiska rodzinnego, warunków i atmosfery domowej; ograniczały się do nakreślenia ogólnej jedynie charakterystyki społeczno-demograficznej²⁵. Odpowiadały raczej na pytanie: co i z jaką intensywnością czytają określone, badane grupy, niż poszukiwały wyjaśnienia tych wyborów. Obok prac dążących do reprezentatywności, liczne były studia ograniczające

²⁰ Ibidem, s. 166—167.

²¹ Por. J. Franke: *Problematyka środowiska...*, s. 167.

²² R. Miller: *Problematyka badań nad czytelnictwem dzieci i młodzieży z pedagogicznego punktu widzenia*. „Kwartalnik Pedagogiczny” 1960, nr 1; A. Przecławska: *Młody czytelnik a współczesność*. Warszawa 1966, s. 19; T. Parnowski: *Czytelnictwo dzieci i młodzieży w obliczu przemian*. Warszawa 1961, s. 89—90.

²³ Np. A. Przecławska: *Książka w życiu młodzieży współczesnej*. Warszawa 1962; I. Le-palczyk: *Problemy czytelnicze uczniów szkół średnich*. Warszawa 1965; J. Andrzejewska: *Aktywność czytelnicza uczniów starszych klas szkoły podstawowej w środowisku wielkomiejskim*. „Roczniki Biblioteczne” 1975, R. 19, z. 3/4, s. 705—723; W. Goriszowski: *Książka a wychowanie*. Katowice 1973.

²⁴ Np. W. Goriszowski: *Czytelnictwo literatury popularnonaukowej w szkołach województwa katowickiego*. Katowice 1966. Por. J. Franke: *Problematyka środowiska...*, s. 181—182.

²⁵ Por. J. Franke: *Problematyka środowiska...*, s. 181—183, 186.

pole obserwacji do wybranego terenu, np. Kujaw i Pomorza²⁶, Płocka i powiatu płockiego²⁷, Poznania czy Wrocławia²⁸.

Uwzględniając tematykę i środowisko podejmowanych obserwacji czytelnictwa dzieci i młodzieży, zauważyć można przeważającą grupę prac poświęconych szkolnym oraz pedagogicznym aspektom i uwarunkowaniom lektury²⁹, np. prace Włodzimierza Goriszowskiego sytuowały czytelnictwo, szczególnie książki popularnonaukowej, w kontekście szkolnej dydaktyki, oddziaływań wychowawczych nauczyciela, szkolnej biblioteki, ale także wpływu telewizji i radia³⁰. Maria Walentynowicz zwracała uwagę na kompetencje czytelnicze — dojrzałość (kulturę) czytelniczą młodzieży kończącej szkoły podstawowe i techniczne jako kryterium wyznaczające jakość jej dalszych kontaktów z książką³¹.

Znaczące prace badawcze dotyczyły szkolnej recepcji literatury pięknej. Urszula Krauze opisywała procesy psychiczne towarzyszące percepcji treści lektury szkolnej, pomijając jednak czynniki środowiskowe, poza takimi, jak: wiek, płeć, miejsce zamieszkania, pochodzenie czy zawód rodziców³². Rolę szkoły, liceum ogólnokształcącego, w przygotowaniu kompetencyjnym młodzieży do odbioru literatury, zwłaszcza współczesnej, często w szkole zaniedbanej, przedstawiali Anna Marzec oraz Wojciech Pasterniak³³. Henryka Kwiatkowska analizowała wpływ tekstów literackich czytanych w szkole na kształtowanie się postaw moralnych uczniów, proponując metody dydaktyczno-wychowawcze wykorzystujące siłę czynników emocjonalno-motywacyjnych³⁴. Jadwiga Andrzejewska dostarczała narzędzi i kategorii waloryzowania szkolnego czytania — proponowała skalę mierzenia aktywności czytelniczej uczniów oraz wyróżniała i diagnozowała eta-

²⁶ Zob. przypis 56.

²⁷ A. Przecławska: *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*. Warszawa 1967.

²⁸ A. Ziętek: *Niektóre problemy czytelnictwa uczniów w bibliotekach publicznych Poznania*. W: *Poezja i dziecko. Materiały sesji literacko-naukowej. Poznań, styczeń 1973*. Poznań 1973, s. 153—165; J. Andrzejewska: *Aktywność czytelnicza...*

²⁹ *Czytelnictwo w kształceniu i wychowaniu szkolnym: materiały sesji 29—30 maja 1970*. Cz. 3: *Czytelnictwo uczniów i czynniki je determinujące. Czytelnictwo nauczycieli i jego rola w procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoły*. Red. nauk. S. Kubiak. Poznań 1980.

³⁰ W. Goriszowski: *Czytelnictwo i jego wpływ na wyniki nauczania*. Katowice 1968; Idem: *Książka a wychowanie*. Katowice 1973.

³¹ M. Walentynowicz: *Przygotowanie czytelnicze absolwentów szkoły podstawowej*. Warszawa 1960; Eadem: *Czytelnictwo absolwentów szkół technicznych*. Warszawa 1956; podobnie: E. Panek: *Z badań kultury czytelniczej młodzieży LO w Nysie*. „Pamiętnik Nauczyciela Opolskiego” 1979, nr 4, s. 56—62.

³² U. Krauze: *Lektura w percepcji uczniów szkół średnich*. Opole 1972. Por. J. Franke: *Problematyka środowiska...*, s. 182.

³³ A. Marzec: *Proza współczesna w szkole. Badania odbioru*. Warszawa 1980; W. Pasterniak: *Przygotowanie do odbioru dzieła literackiego*. Wrocław 1977.

³⁴ H. Kwiatkowska: *Wpływ utworów literackich na kształtowanie się postaw moralnych uczniów*. „Kwartalnik Pedagogiczny” 1973, nr 2, s. 117—128; Eadem: *Rola przeżycia literackiego w kształtowaniu postaw moralnych uczniów*. „Kwartalnik Pedagogiczny” 1975, nr 2, s. 121—140.

py rozwoju czytelniczego w szkole³⁵. Prace Stanisława Bortnowskiego poświęcone były czytaniu lektur szkolnych i sprawności recepcyjnej uczniów wybranych szkół średnich — liceum i technikum. Badacz ukazywał ten „kierowany” nurt czytelnictwa młodych w świetle procesów dydaktyczno-wychowawczych³⁶. Na podstawowe znaczenie szkolnego kanonu lekturowego i szkoły jako instytucji decydującej o rozwoju czytelniczym dzieci młodszych wskazywał Tadeusz Patrzalek³⁷.

Rzadziej badano swobodne czytelnictwo uczniów, sytuowane poza kanonem i wolne od przymusu szkolnego. Obejmując badaniem młodzież szkół podstawowych we Wrocławiu, uczniowską konkretyzację lektury pozaszkolnej przedstawiał Mieczysław Inglot³⁸. Irena Lepalczyk określała wybory czytelnicze uczniów szkół średnich, dowodząc, że w przeważającej mierze pozostawali oni — zarówno w wyborach, jak i w sposobach wartościowania — pod wpływem szkolnych stereotypów³⁹. W wielu pracach omawiających czytelnictwo uczniowskie pomijano jednak wpływ głębiej analizowanego kontekstu szkolnego — pracy nauczyciela i bibliotekarza, wyposażenia i metod pracy biblioteki, roli organizacji młodzieżowych — na jakość zainteresowań i zachowania odbiorców⁴⁰. Nowym tematem i polem obserwacji stało się w latach 70. oddziaływanie telewizji, radia i prasy na czytelnictwo oraz na kształtowanie kompetencji odbiorczych, a zwłaszcza kultury literackiej⁴¹.

Podstawy teoretyczne pedagogicznych badań czytelnictwa młodego odbiorcy, a zarazem wskazówki, jak na niego oddziaływać, formułowała Renata Miller⁴². Proponowała ona integralne spojrzenie na czytelnictwo jako element procesu wychowania ściśle powiązanego ze środowiskiem społecznym ucznia i jego tradycjami, w którego realizacji współdziałają wszystkie szkolne i pozaszkolne instytucje opiekuńczo-wychowawcze i wydawnicze. Podobne stanowisko prezentowali Anna Przecławska, postulując, aby przedmiotem badań były nie tylko rejestrowane statystycznie wybory czy preferencje młodych, ale „całokształt procesów” związanych z oddziaływaniem książki, oraz Tadeusz Parnowski, który za niezbędny kontekst do analizy dziecięcych wyborów lekturowych uznawał badanie zarówno sytuacji środowiskowej, w jakiej dokonuje się proces czytelnictwa, rynku książki,

³⁵ J. Andrzejewska: *Aktywność czytelnicza...*; Eadem: *Zróźnicowanie startu czytelniczego dzieci w młodszym wieku szkolnym*. W: *Czytelnictwo w kształceniu...*, s. 15—33.

³⁶ S. Bortnowski: *Młodzież a lektury szkolne*. Warszawa 1974.

³⁷ T. Patrzalek: *Postawy uczniów dziesięcioletnich wobec lektury*. „Polonistyka” 1980, nr 6, s. 431—443.

³⁸ M. Inglot: *Uczniowska konkretyzacja lektury pozaszkolnej i jej miejsce w literackiej świadomości młodzieży*. „Dydaktyka Literatury” 1979, T. 3, s. 5—31.

³⁹ I. Lepalczyk: *Problemy czytelnicze...*

⁴⁰ J. Franke: *Problematyka środowiska...*, s. 189.

⁴¹ J. Gajda: *Telewizja w kształceniu kultury literackiej uczniów*. Katowice 1979.

⁴² R. Miller: *Problematyka badań...* Por. J. Franke: *Problematyka środowiska...*, s. 170.

jak i wpływu książki⁴³. W związku z tym poszerzano repertuar proponowanych metod badawczych: obok wywiadu (rozmowy), ankiety, eksperymentu naturalnego i pedagogicznego, obserwacji, introspekcji, statystyki, wprowadzono także analizę dokumentacji bibliotecznej, analizę struktury księgozbioru, studium przypadku, analizę dokumentów osobistych⁴⁴.

Cenne poznawczo i metodologicznie były prace poświęcone aspektom psychologicznym, także w odniesieniu do nowych tematów, np. psychologicznych walorów ilustracji książkowej — jej recepcji i wpływu na odbiorcę, czy psychologicznej interpretacji oddziaływania literatury pięknej, zarówno emocjonalnego, jak i związanego z zaspokajaniem potrzeb rozwojowych, a także szkolnych uwarunkowań recepcji lektury⁴⁵. Poszukując przyczyny określonych postaw i zachowań, dążono na ogół do postawienia diagnozy obejmującej wiele aspektów, korelującej wpływ uwarunkowań natury społecznej, kulturowej i psychicznej. Ludmiła Pęska w wartościowej pracy poświęconej czytelnictwu dzieci trudnych sięgnęła po rzadko wówczas jeszcze stosowaną w polskiej praktyce badawczej metodę obserwacji tzw. małej grupy, studium przypadków wszechstronnie diagnozowanych: pod względem tradycji kulturowej, sytuacji społecznej, zdrowotnej i materialnej, ról społecznych, poziomu inteligencji i jakości zainteresowań, więzi emocjonalnych, a przede wszystkim — co było nowatorskie — relacji osobowych. Istotna w badanej grupie była kompensacyjna funkcja lektury⁴⁶. Czynnikiem różnicującym względnie trwale postawy czytelnicze był wiek dzieci⁴⁷. Duże znaczenie miały badania Ewy Guttmejer nad recepcją literatury pięknej, stopniem rozumienia treści symbolicznych przez dzieci w wieku 9—11 lat⁴⁸.

Znaczącą grupę prac badawczych o charakterze socjologicznym oparto na obserwacji czytelnictwa dzieci i młodzieży wiejskiej. Joanna Papuzińska diagnozowała czynniki wpływające na kulturę literacką dziecka wiejskiego — wzory kształtowane przez rodzinę, rolę szkoły i biblioteki środowiskowej, a także wpływ telewizji⁴⁹. Określając zasięg książki w tym środowisku, poszukiwano socjalnych

⁴³ A. Przecławska: *Młody czytelnik a współczesność*. Warszawa 1966, s. 19 i nast.; T. Parnowski: *Czytelnictwo dzieci i młodzieży w obliczu przemian*. Warszawa 1961, s. 89—90.

⁴⁴ T. Parnowski: *Czytelnictwo dzieci...*; A. Tyska: *Metody badania środowiska społecznego*. W: *Materiały do nauczania socjologii*. Seria 3. T. 1. Warszawa 1968.

⁴⁵ I. Słońska: *Psychologiczne problemy ilustracji dla dzieci*. Warszawa 1969; M. Tyszkowa: *Recepcja i oddziaływanie literatury pięknej w okresie dzieciństwa i młodości. Próba psychologicznej interpretacji*. W: *Poezja i dziecko. Materiały sesji literacko-naukowej*. Poznań 1973, s. 137—154; J. Pieter: *Czytanie i lektura*. Katowice 1960; U. Krauze: *Lektura w percepcji...*

⁴⁶ L. Pęska: *Dziecko trudne a książka. Z badań nad czytelnictwem dzieci nieprzystosowanych społecznie*. Warszawa 1975.

⁴⁷ T. Patrzalek: *Postawy uczniów...*

⁴⁸ E. Guttmejer: *Rozumienie treści symbolicznych przez dzieci z klas III—V. Czytanie ze zrozumieniem*. Warszawa 1982.

⁴⁹ J. Papuzińska-Beksiakowa: *Dostęp do książki i kultura literacka dziecka wiejskiego*. „Wiś Współczesna” 1980, nr 11, s. 88—96.

i kulturalnych czynników wpływających na charakter wyborów starszej młodzieży (15—19 lat), zwracano uwagę na istotną na wsi rolę biblioteki publicznej oraz na przygotowanie kompetencyjne⁵⁰.

Znacznie mniej było opracowań uwzględniających aspekty kulturowe jako czynniki warunkujące zmianę postaw czytelniczych — masowe środki społecznego komunikowania, czas wolny i sposoby jego spędzania, ale także warunki życiowe, pozycję społeczną i poziom kulturalny rodziny⁵¹. Na kulturę środowiska rodzinnego jako czynnik warunkujący, ale nie determinujący rozwoju czytelniczego i wiedzy dzieci w wieku 9—10 lat wskazywała Jadwiga Izdebska⁵². Rozleglejszy, socjologiczno-kulturowy kontekst dla zrozumienia zachowań czytelniczych przynosiły prace badawcze i zestawienia bibliograficzne prowadzone przez Instytut Badań nad Młodzieżą pod kierunkiem Wiesławy Pielasińskiej, poświęcone zjawisku uczestnictwa młodzieży w kulturze⁵³.

Obraz wyborów lekturowych dzieci i młodzieży, wyłaniający się z omawianych prac, jest zróżnicowany, trudny do porównania oraz podsumowania w postaci jednoznacznych wniosków, zależy bowiem od badanego środowiska, metody badawczej i celu badań, a także od czasu, w jakim obserwacje były prowadzone. Można wskazać jednak pewne ogólne cechy, które wydają się specyficzne dla zachowań czytelniczych młodych odbiorców w latach 60. i 70.

Czytelnictwo było dosyć dynamiczne, stanowiło na ogół trwały element stylu życia i wzoru osobowego młodzieży. Jako istotna wartość, pozytywnie wyróżniająca, zostało uznane przede wszystkim przez młodzież z rodzin miejskich z wykształceniem przynajmniej średnim⁵⁴. Prestiż nadawali książce także młodzi mieszkający na wsi, nawet jeśli po ukończeniu nauki szkolnej około 35% z nich zaprzestawało czytania, a blisko połowa uczniów nie czytała szkolnych lektur⁵⁵. Badania kolejnych dwóch pokoleń pozwoliły jednak zauważyć, nie tylko w środowisku wiejskim, zarówno proces ubożenia literackich i czytelniczych

⁵⁰ *Czytelnictwo młodzieży wiejskiej*. Warszawa 1971; *Czytelnictwo wśród młodzieży w świetle badań socjologicznych*. Warszawa 1967.

⁵¹ A. Pawełczyńska: *Studia nad czytelnictwem*. Warszawa 1969; A. Przecławska: *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*. Warszawa 1967; Eadem: *Zainteresowania i upodobania czytelnicze młodzieży*. W: *Z problemów aktywnego uczestnictwa w kulturze*. Wrocław 1970. *Studia Pedagogiczne* T. XVIII, s. 529—556; *Zainteresowania czytelnicze młodzieży. Badania ankietowe*. Oprac. H. Śpiewak. Z. 1. Warszawa 1982.

⁵² J. Izdebska: *Kultura środowiska rodzinnego a czytelnictwo dzieci*. „Zeszyty Naukowo-Dydaktyczne Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku” 1975, T. 5, z. 14, s. 165—190.

⁵³ W. Pielasińska: *Uczestnictwo młodzieży szkolnej w kulturze*. „Rocznik Pedagogiczny” 1978, T. 5, s. 203—205; Eadem: *Uczestnictwo w kulturze młodzieży szkolnej. Komunikat z badań IBnM*. Red. W. Pielasińska. Warszawa 1975.

⁵⁴ *Style życia a uczestnictwo w kulturze. Materiały z konferencji w Łęcznicy 9—11 X 1986 r.* T. 1—2. Red. W. Pielasińska. Warszawa 1980.

⁵⁵ K. Wolff: *Losy wiejskich czytelników książek. Studium porównawcze*. Warszawa 1993, s. 132.

kompetencji⁵⁶, jak i będący tego konsekwencją proces powolnej zmiany repertuaru czytelniczego. Dosyć długo jeszcze, bo niemal przez całą dekadę lat 60., w wyborach dominowała lub zajmowała ważne miejsce literatura piękna — klasyka, a także lektura „szkolna” kanoniczna o czytelnych wartościach etycznych, wychowawczych, patriotycznych i artystycznych⁵⁷. Stopniowo jednak — jak pisała Katarzyna Wolff — „Książka wycofuje się z doświadczeń kulturalnych młodzieży, ze świata wartości konstytuującego się w czasie kulturalnej aktywności, nie utrwała się, nie zadamawia w pamięci młodzieży”⁵⁸, co uwidaczniało się szczególnie wyraźnie w środowiskach wiejskich. Zmienia się także repertuar, w kierunku — najogólniej — od „kanonicznego” i klasycznego do popularnego i młodzieżowego.

Badani przez Irenę Lepalczyk na początku lat 60. uczniowie szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych (łącznie 1 678 osób), korzystający z różnych typów bibliotek, uczniowie, których ok. 80% gromadzi księgozbiór własny, wśród ulubionych lektur wskazywali kolejno: książkę historyczną, podróżniczą i geograficzną, kryminalną, o fabule z życia młodzieży, obyczajową, poruszającą kwestie społeczne, psychologiczną, fantastyczną i fantastycznonaukową, popularnonaukową z zakresu techniki. Najniższą poczytnością wyróżniały się poezja i dramat oraz autobiografie i pamiętniki. Wśród pierwszych 10 ulubionych pisarzy z listy lektur szkolnych młodzi wymieniali głównie klasyków: Sienkiewicza, Prusa, Żeromskiego, Kraszewskiego, Orzeszkową, Mickiewicza, Słowackiego, Londona, Lwa Tołstoja i Wiktora Hugo. Do tytułów wybieranych spontanicznie, sytuowanych poza programem szkolnym, należały: *Ania z Zielonego Wzgórza*, *Awantura o Basię*, *Dziewczeta szukają drogi* oraz *Wczorajsza młodość* Elżbiety Jackiewiczowej, *Serce* Edmunda De Amicisa, kilka znanych powieści Juliusza Verne’a i *Rodziewiczówny*, *Stary człowiek i morze* Ernesta Hemingwaya, *Pasja życia* Irwina Stone’a, *Obcy* Alberta Camusa, *Łuk tryumfalny* Ericha Marii Remarque’a, poezje Juliusza Słowackiego, Juliana Tuwima i Adama Asnyka, *Jan Krzyżstof* i *Dusza zaczarowana* Romaina Rollanda, utwory przygodowe Curwooda⁵⁹. Autorka dokonała zestawienia tytułów najchętniej wybieranych przez młodzież w 1945 roku oraz piętnaście lat później — w 1959 roku. Na ogół zmieniła się jedynie pozycja tych samych tytułów — w roku 1959 najpoczytniejsze były: *Trylogia*, *Lalka*, *Pan Tadeusz*, *Nad Niemnem*, *Quo vadis*, *Krzyżacy*. Do nowych tytułów zaliczały się: *Faraon*, *Winnetou*, *Popioły* oraz *Trzej muszkietierowie*. Silną dawniej pozycję straciły: *Stara baśń*, *Dewajtis*, *Placówka* i *Anielka*⁶⁰. Można więc uznać, że niemal

⁵⁶ Świadczyły o tym m.in. brak znajomości autorów, tytułów, repertuarów, słowem — ograniczony horyzont czytelniczy i niedostateczne kompetencje odbiorcze. Zob. K. Wolff: *Książka w życiu młodzieży wiejskiej. Kilka refleksji z badań*. „Bibliotekarz” R. 49, 1982, nr 2, s. 30.

⁵⁷ Ibidem; A. Przecławska: *Zainteresowania i upodobania ...*, s. 529—556.

⁵⁸ K. Wolff: *Książka w życiu...*, s. 30.

⁵⁹ I. Lepalczyk: *Problemy czytelnicze...*, s. 98 i nast.

⁶⁰ Ibidem, s. 104.

do końca lat 60. dominował tradycyjny, „kanoniczny” typ literackich wyborów i zachowań⁶¹.

W latach 70. w coraz większym stopniu wybory starszych dzieci i młodzieży lokowały się w kręgu książek i autorów współczesnych, o czym decydował także fakt przerywania pokoleniowej ciągłości wymiany lekturowej. Ze względu na brak w ofercie księgarskiej i na bibliotecznych półkach większości tytułów przedwojennych lektur dziecięco-młodzieżowych, czytelnice doświadczenie miało niewiele punktów wspólnych z pokoleniem starszych. Wyjątkiem była poezja dostępna w szkolnych podręcznikach na poziomie kształcenia podstawowego, pochodząca głównie z okresu międzywojennego, a w bardzo niewielkim zakresie również współczesna⁶². Młodzież szkół średnich także zwracała się ku lekturom współczesnym, choć przeszkodą często bywał brak tego typu tytułów w zasobach bibliotek, a także program nauczania, nieuwzględniający takich pozycji⁶³.

Stopniowo więc miejsce lektur z kanonu szkolnego zajmowały swobodne wybory z kręgu literatury młodzieżowej oraz popularnej, rozrywkowej, a także młodzieżowe czasopisma. Wybory te kształtowały się w coraz większym stopniu pod wpływem rówieśników⁶⁴. Proces ten dostrzegano także w środowisku wiejskim, początkowo bardziej zachowawczym, w którym na początku lat 70. młodzież w wieku 14—19 lat wybierała przede wszystkim teksty Fiedlera, Edmunda Niziurskiego i Jackiewiczowej oraz literaturę sensacyjno-kryminalną. W gronie ulubionych autorów byli także: Sienkiewicz, Kraszewski i Krystyna Siesicka⁶⁵.

Dzieci między 7 a 14 rokiem życia korzystające z bibliotek publicznych Poznania, jako ulubionych autorów wskazywały co prawda klasyków: Marię Konopnicką i Sienkiewicza, a w dalszej kolejności także Jana Brzechwę, Hansa Christiana Andersena, Tuwima, Prusa, Maya, Makuszyńskiego, Verne’a, jednak znacząca większość wyborów, zwłaszcza czytelników starszych (12—14 lat), dotyczyła już

⁶¹ Podobne wybory literackie odnotowali także inni badacze. Por. np. E. Emchowicz: *Wartości patriotyczne w czytelnictwie młodzieży*. W: *Z badań nad czytelnictwem i literaturą dla młodzieży*. Red. A. Przecławska. Warszawa 1970, s. 197—210.

⁶² Spośród 30 autorów, których teksty publikowano w szkolnych podręcznikach lat 70., zaledwie 6 debiutowało po wojnie. Ponad połowa wszystkich utworów poetyckich była autorstwa W. Brońskiego, K.I. Gałczyńskiego, J. Tuwima i L. Staffa. Zob. E. Najwer: *Poezja lat międzywojennych i powojennych w programie i podręcznikach dla klas V—VIII szkoły podstawowej*. W: *Poezja i dziecko...*, s. 63—78.

⁶³ A. Marzec: *Proza współczesna w obiegu szkolnym*. „Miesięcznik Literacki” 1983, nr 8, s. 80—88.

⁶⁴ *Z badań nad czytelnictwem i literaturą dla młodzieży*. Red. A. Przecławska. Warszawa 1970.

⁶⁵ M. Kalota-Szymańska: *Czytelnictwo wśród młodzieży w społeczności wiejskiej*. „Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza” R. 6, 1970, s. 27—48. Według tych badań chętnie czytane były ponadto książki popularnonaukowe, jednak badania A. Przecławskiej czy W. Sochy z tego samego okresu wykazały, że piśmiennictwo popularnonaukowe, w tym też rolnicze, fachowe, nie było poczytne. A. Przecławska: *Zainteresowania i upodobania...*; W. Socha: *Młodzież wiejska w procesie samokształcenia*. „Wiś Współczesna” 1971, nr 1, s. 129—135.

twórców współczesnej literatury młodzieżowej — Alfreda Szklarskiego, Fiedlera, Adama Bahdaja, Siesickiej, Niziurskiego, Zbigniewa Nienackiego, Janusza Przymanowskiego, Hanny Ożogowskiej, Dąbrowskiej, Kownackiej, Porazińskiej. W znacznie mniejszym zakresie sięgano po lektury popularnonaukowe (4,6% czytelników w wieku 9—11 lat i 12,2% w wieku powyżej 12 lat) oraz po utwory poetyckie⁶⁶. Kierunki dziecięcych zainteresowań wyznaczały przede wszystkim: książka przygodowa, kryminalna, baśnie czytane również przez czternastoletnią młodzież, fantastyka naukowa, wśród dziewcząt także powieść obyczajowa. Od autorów prac popularnonaukowych oczekiwano podjęcia nowych tematów, jak cybernetyka czy astronautyka⁶⁷. Wśród motywów, które wpływały na popularność danego tytułu wśród dzieci była nie tylko potrzeba doświadczenia silnych emocji i rozrywki, lecz także ponadprzeciętne wartości cechujące bohaterów pełniących rolę wzorca osobowego, a więc heroizm, odwaga, bohaterstwo, patriotyzm, poświęcenie⁶⁸.

Stałe przesuwanie się preferencji od klasyki i książki szkolnej w stronę współczesnej literatury młodzieżowej dobrze ilustrują prasowe plebiscyty czytelnicze, w których dzieci i młodzież wypowiadały się z pełną swobodą. „Płomyk”, jedno z najpoczytniejszych czasopism dla uczniów starszych klas szkoły podstawowej, od połowy lat 60. do końca lat 80.⁶⁹ organizował plebiscyt „Orlego Pióra” — czytelnicy wybierali najlepszego ich zdaniem polskiego współczesnego pisarza tworzącego dla młodzieży, a ich opinie krytyczne publikowano we fragmentach na łamach periodyku. Wybór autorów dokonywany był jednak spośród nazwisk nominowanych przez redakcyjny zespół. W kolejnych latach nagrodę dzieci otrzymali m.in.: Marian Brandys (1965), Halina Rudnicka (1966), Przymanowski (1967), Szklarski (1968), Alina i Czesław Centkiewiczowie (1969), Bahdaj (1970), Irena Jurgielewiczowa (1971), Siesicka (1972), Tadeusz Różewicz (1973), Ożogowska (1974), Fiedler i ponownie Przymanowski (1975), Niziurski (1976), Nienacki (1977), Aleksander Minkowski (1978), Kownacka (1979), Janusz Domagalik (1980), Ewa Nowacka i ponownie Ożogowska (1981), Sienkiewicz (wyjątkowo jako klasyk, 1982), Agnieszka Osiecka (1983), Stanisław Lem (1984), Małgorzata Musierowicz (1985), Marta Tomaszewska (1986)⁷⁰.

Inną nagrodą przyznaną przez dzieci (zespoły klasowe, organizacje, grupy), będącą wyrazem ich literackich wyborów i wartościowań, był w tamtym czasie także Order Uśmiechu. Spośród pisarzy polskich otrzymali go: Przymanowski

⁶⁶ A. Ziętek: *Niektóre problemy...*, s. 153—165.

⁶⁷ Ibidem, s. 160—161.

⁶⁸ Ibidem, s. 159.

⁶⁹ W roku 1987 przyjęto inne zasady plebiscytu. Autorem roku mógł zostać tylko pisarz współpracujący z „Płomykiem” i w nim publikujący. W roku 1987 była to E. Isakiewicz, a rok później M. Dańkowska. Podają za: M. Rogoż: *Czasopisma dla dzieci i młodzieży Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” w latach 1945—1989*. Kraków 2009, s. 119—120.

⁷⁰ Ibidem, s. 121.

(1968) i dalej kolejno do końca lat 70. (czasem 2—4 autorów w danym roku): Wanda Chotomska, Fiedler, Porazińska, Centkiewiczowie, Kownacka, Ewa Szelburg-Zarembina, Jurgielewiczowa, Władysław Nehrebecki, Szklarski, Ludwik Jerzy Kern, Stanisław Aleksandrak, Henryk Jerzy Chmielewski, Jerzy Broszkiewicz, Irena Kwintowa, Ożogowska, Wojciech Żukrowski, Niziurski, Jerzy Maciej Ziemiński, Janusz Domagalik, Longin Jan Okoń, Stanisław Pagaczewski, Cezary Leżeński, Hanna Januszewska, Bolesław Zagala⁷¹.

Czytelnictwo dzieci i młodzieży w latach 60. i 70. było procesem kierowanym nie tylko przez programy szkolne. Wielką wagę przykładano do poradnictwa lekturowego. Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej, czasem także wojewódzkie biblioteki publiczne, publikowały adnotowane, tematyczne poradniki bibliograficzne, które miały za zadanie wskazanie i promocję książki wartościowej, a zarazem ideowo „bezpiecznej”. Choć ze względu na niski nakład i ograniczoną dystrybucję wyznaczone tytuły nie zawsze docierały do młodych czytelników, kształtowały jednak opinię nauczycieli i bibliotekarzy jako doradców lektury⁷².

Dawne i nowe lektury lat 80.

W latach 80. rozpoczęte za sprawą „Solidarności” przemiany w życiu społecznym i w kulturze, choć szybko przerwane wprowadzeniem stanu wojennego, uruchomiły jednak procesy, które okazały się trwalsze niż tylko dwuletni okres kulturalnego i społecznego „karnawału”. Do dziecięcej lektury zaczęła powracać wartościowa, ale zapomniana już książka przedwojenna, a nawet XIX-wieczna. Podjęto starania o utworzenie nowego, zaktualizowanego kanonu literatury dla dzieci, uwzględniającego, oprócz tekstów współczesnych, dzieła klasyczne o wartościach patriotycznych, wychowawczych i artystycznych. Książki z kanonu miały być dostępne we wszystkich bibliotekach i szkołach. Spis miał także stanowić zobowiązanie dla wydawców, bibliotekarzy i nauczycieli. Listę książek, opracowaną również z uwzględnieniem opinii młodych czytelników, wydała Biblioteka

⁷¹ Podaję za B. Staniów: *Z uśmiechem przez wszystkie granice. Recepcja wydawnicza przekładów polskiej książki dla dzieci i młodzieży w latach 1945—1989*. Wrocław 2006, s. 78.

⁷² Np. H. Skrobiszewska: *Uśmiech, przygoda, fantazja. Poradnik bibliograficzny dla młodzieży od 11—15 lat*. Warszawa 1973; I. Szczepańska-Gołąbek: *Czas wolny i twoje hobby. Poradnik bibliograficzny*. Warszawa 1979; I. Lewicka: *Książki fantastyczno-naukowe dla dzieci i młodzieży. Zestawienie adnotowane*. Wrocław 1984. Zob. I. Szczepańska-Gołąbek: *Z problemów bibliografii dla dzieci i młodzieży*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1971, R. 7, s. 181—195.

Narodowa. Propozycje wzbogacenia oferty lekturowej w bibliotekach szkolnych o pozycje współczesnej i klasycznej literatury ogólnej i młodzieżowej opracowało także Ministerstwo Edukacji Narodowej⁷³.

Postulat zaniedbanego wcześniej patriotycznego wychowania przez lekturę stał się motywem przewodnim rekonstruowanych kanonów literatury dziecięcej⁷⁴, formułowany był również na konferencjach, np. na sesji naukowo-literackiej „Patriotyczne i obywatelskie funkcje lektur młodego czytelnika” w roku 1982⁷⁵.

Obszerna antologia tekstów dla dzieci do wykorzystania w przedszkolach, po raz pierwszy przygotowana tak ambitnie, zawierała wypisy z polskiej literatury dziecięcej w układzie historycznym: od *Hymnu do miłości ojczyzny* Ignacego Krasickiego, fragmentu *Pielgrzyma w Dobromilu...* Izabeli Czartoryskiej, wyjątków z dzieł Klementyny z Tańskich Hoffmanowej i Stanisława Jachowicza, Pauliny Krakowowej, Teofila Nowosielskiego, Julii Woykowskiej, Narcyzy Żmichowskiej, wierszy Edmunda Bojanowskiego i Teofila Lenartowicza po XIX-wieczne fragmenty prozy Marii Konopnickiej, Zofii Urbanowskiej, Zofii Bukowieckiej, Juliana Ejsmonda oraz wiersze Władysława Bełzy, Artura Oppmana, Zofii Rogoszówny i wielu innych autorów. Z literatury dwudziestolecia międzywojennego polecano dzieła m.in.: Janusza Korczaka, Makuszyńskiego, Józefa Czechowicza, Tuwima, Brzechwy, Szelburg-Zarembiny, Porazińskiej, Lucyny Krzemienieckiej, Stefanii Szuchowej. Można zauważyć, że najobszerniejszy był kanon współczesnych tekstów prozatorskich i poetyckich zarówno autorów pokolenia przedwojennego, jak i „nowych”: Januszewskiej, Janczarskiego, Hanny Zdzitowieckiej, Hanny Łochockiej, Chotomskiej, Heleny Bechlerowej, Mieczysławy Buczkówny, Tadeusza Kubiaka, Kerna, Joanny Kulmowej i Anny Kamieńskiej. Publikowano również fragmenty dzieł: Charlesa Perraulta, braci Grimm, Andersena, Carla Collodiego, Amicisa, Alana Aleksandra Milne’a, Jamesa Matthew Barie’go, Selmy Lagerlöf, Munro Leafa, oraz teksty pisarzy radzieckich: Jakowa Tajca i Witalija Bianki⁷⁶.

Podobny zamysł przywrócenia młodej publiczności najwybitniejszych, nieznanych jej dotąd, choć do niej adresowanych tekstów poetyckich z kanonu tradycji narodowej, od XVII-wiecznych tekstów Stanisława Grochowskiego po dzieła Sta-

⁷³ Np. *Spis książek, które powinny być stale i w odpowiedniej postaci dostępne w księgarniach i bibliotekach*. Warszawa 1983; *Wykaz dzieł z literatury pięknej przeznaczonych do księgozbiorów bibliotecznych szkół podstawowych, średnich i zasadniczych zawodowych wzbogacających zestaw lektur szkolnych. Książka pomocnicza dla nauczyciela*. Oprac. R. Warchoł. Warszawa 1988.

⁷⁴ *U źródeł wychowania narodowego i religijnego XVIII—XX wieku. Studia i dokumenty*. R. 9. Red. S.J. Rostworowski. Warszawa 1983.

⁷⁵ Zob. np. B. Białkowska: *Wychowanie patriotyczne we współczesnych formach pracy z czytelnikiem dziecięcym*. W: *Sesja naukowo-literacka na temat „Patriotyczne i obywatelskie funkcje lektur młodego czytelnika”*. Zamość 1982.

⁷⁶ *Kultura literacka w przedszkolu*. Cz. 2: *Antologia*. Oprac. S. Frycie, I. Kaniowska-Lewańska. Warszawa 1984.

nisława Grochowiaka, przyświecał twórcom *Antologii poezji dziecięcej* wydanej w roku 1980, opracowanej przez Bibliotekę Narodową⁷⁷.

Czytelnictwo dzieci najmłodszych podlegało prawidłom stadiów i faz rozwoju psychofizycznego. Jako literaturę dostępną na księgarskich półkach polecano najmłodszym wierszowane teksty Porazińskiej, Jachowicza, bajki i baśnie z zasobów literatury ludowej w opracowaniach dla dzieci; poezję Konopnickiej, Czechowicza, Brzechwy, Tuwima, Kulmowej, Chotomskiej; opowiadania Kownackiej (*Wesołe przedszkole*, *Plastusiowy pamiętnik*) oraz Czesława Janczarskiego (*Przygody Misia Uszatka*), z dzieł autorów obcych teksty: Astrid Lindgren (*Dzieci z Bullerbyn*), a także udane literacko i edytorsko serie dla dzieci w różnym wieku „Poczytaj Mi, Mamo”, „Książeczki z Misiowej Półeczki”, „Moje Książeczki”, „Lakierowana” seria „Naszej Księgarni”⁷⁸.

Pozytywne wzory zachowań lekturowych podawała szkoła, zwłaszcza średnia, gdyż nauczanie literatury według porządku historycznoliterackiego dawało młodzieży dostęp do najwybitniejszych dzieł polskiej i powszechnej literatury wysokiej oraz kształtowało kompetencje estetyczne konieczne do jej odbioru. W badaniach czytelnictwa nakierowanych na obserwację zachowań dzieci i młodzieży w latach 80. nadal najwięcej uwagi poświęcano zagadnieniom recepcji lektury szkolnej, uwarunkowaniom odbioru, zwłaszcza literatury pięknej, jakie niesie szkolna sytuacja komunikacyjna, a więc proces dydaktyczny i wychowawczy. Publikacje na ten temat pisali w większości literaturoznawcy — teoretycy i dydaktycy, ale też pedagodzy⁷⁹. Najbardziej znaczące były w tym zakresie teksty Bożeny Chrzastowskiej, Stanisława Bortnowskiego, Ryszarda Handkego, Zenona Urygi, Anny Marzec, Alicji Baluch i innych⁸⁰. Dążąc do stworzenia optymalnych wa-

⁷⁷ *Antologia poezji dziecięcej*. Wybrał i oprac. J. Cieślikowski. Komentarz uzupełniły i teksty przejrzały G. Frydrychowicz, P. Matuszewska. Wrocław [i in.] 1980.

⁷⁸ B. Białkowska: *Czytelnictwo najmłodszych*. W: *Z działalności bibliotek publicznych dla dzieci i młodzieży. Materiały szkoleniowe z seminariów dla instruktorów czytelnictwa dziecięcego*. Warszawa 1989, s. 13—20.

⁷⁹ J. Papuzińska: *Inicjacje literackie. Problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*. Warszawa 1981; H. Jastrzębska: *Wychowawcze funkcjonowanie lektur szkolnych*. Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Pedagogiczne 1985, T. 44, s. 25—40; E. Tymoczko-Tichoniuk: *Rola czytelnictwa w edukacji wczesnoszkolnej*. Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Prace Pedagogiczne, T. 15, 1985, s. 111—121; Z. Wachowiak: *Przeżycia związane z fazą czytania i omawiania wartości wychowawczych bohatera literackiego*. Prace Pedagogiczne 1985, T. 44, s. 41—59.

⁸⁰ Np. J. Polakowski: *Badanie odbioru prozy artystycznej w aspekcie dydaktycznym. Zarys teorii badań — próba diagnozy*. Kraków 1980; E. Guttmejer: *Rozumienie treści symbolicznych przez dzieci z klas III—V. Czytanie ze zrozumieniem*. Warszawa 1982; S. Bortnowski: *Literatura w szkolnej sytuacji komunikacyjnej*. „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. Katowice 1984, T. 5, s. 7—26; B. Chrzastowska: *Lektura i poetyka. Zarys problematyki kształtowania się pojęć literackich w szkole podstawowej*. Warszawa 1987; R. Handke: *Przeciwieństwo między charakterem dzieła literackiego a właściwościami jego lektury w szkole*. „Polonistyka” 1985, nr 3, s. 179—185; Idem: *O czytaniu. Krótki zarys wiedzy o dziele literackim i jego lekturze*. Warszawa 1984; A. Baluch: *Poezja współczesna w szkole podstawowej*. Warszawa 1984; Z. Uryga: *Odbiór*

runków recepcji tekstu, poszukiwano przy tym najskuteczniejszych metod pracy z tekstem i książką w szkole, nie lekceważąc roli biblioteki szkolnej. Dowartościowano przede wszystkim czynniki kompetencyjne decydujące o odbiorze, wprowadzając integralną, podstawową dla waloryzacji uczniowskich zachowań, kategorię „kultury czytelniczej”⁸¹. Stosunkowo niewiele było — poza refleksją odnoszącą się do teorii odbioru lektury w szkole — prac metodologicznych poddających krytyce i ocenie metody i kategorie badań czytelnictwa dziecięco-młodzieżowego⁸².

Szerzej zakrojone badania empiryczne mające na celu poznanie czytelnictwa w ogóle, także spontanicznego, pozaszkolnego, podejmowano rzadziej niż w dekadach poprzednich. Prace, które się ukazały miały jednak charakter rozległych syntez socjologiczno-kulturowych, uwzględniających wielorakie uwarunkowania i korelacje, funkcjonowanie książki na tle czasu wolnego, stylów życia, hierarchii wartości⁸³.

Na zawężenie obrazu w obserwacjach prowadzonych przez bibliotekarzy wpływało miejsce badań — biblioteka szkolna — narzucające określony horyzont wyborów i sytuacyjne uwarunkowania⁸⁴. Zwykle publikacje badawcze cechowały się wąskim zakresem i zasięgiem jedynie regionalnym⁸⁵. Lokując obserwację głównie w obrębie zjawisk szkolnej lektury, w niewielkim stopniu uwzględniano w badaniach nowe konteksty — stosunkowo nieliczne były prace na temat wpływu telewi-

liryki w klasach maturalnych. Kraków 1982; T. Iterman: *Recepcja wartości poznawczych powieści „Popiół i diament” za pośrednictwem książki i filmu*. „Studia o Książce” 1983, T. 13, s. 129—137; A. Marzec: *Proza współczesna...*

⁸¹ L. Korporowicz: *Interpretacja dzieła literackiego jako projekcja typu kompetencji kulturowej*. „Kultura i Społeczeństwo” 1985, nr 4, s. 189—199; J. Andrzejewska: *Kultura czytelnicza jednostki jako program edukacji czytelniczej i przedmiot badań*. „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1983, T. 38, seria A. Wrocław 1985, s. 24—26; T. Słowikowska: *Jak badać odbiór dzieła literackiego*. „Edukacja” 1985, nr 2, s. 61—72.

⁸² T. Radwan-Wińska: *Z problemów współczesnej refleksji naukowej wobec badań nad czytelnictwem*. „Roczniki Biblioteczne” 1983, T. 27, z. 1/2, s. 435—452; A. Baluch: *Dziecko i świat przedstawiony, czyli tajemnice dziecięcej lektury*. Warszawa 1987.

⁸³ *Badania ankietowe „Zainteresowania czytelnicze młodzieży”*: z. 1: „Zainteresowania i wolny czas oraz społeczno-demograficzna charakterystyka badanej młodzieży”. Warszawa, lipiec 1982; z. 2: „Miejsce książki w życiu młodzieży”. Warszawa, sierpień 1982; z. 3: „Zainteresowania czytelnicze młodzieży”. Warszawa, czerwiec 1983; z. 4: „Młodego Polaka portret własny”. Warszawa, sierpień 1983. Młodzieżowa Agencja Wydawnicza. Zakład Badań Czytelnictwa Książki. Oprac. H. Śpiewak: *Styl życia i uczestnictwo w kulturze. Materiały z konferencji w Łucznicy 9—11 X. 1986*. T. 1—2. Red. W. Pielasińska. Warszawa 1989.

⁸⁴ J. Szocki: *Czytelnictwo literatury pięknej wśród młodzieży szkolnej*. „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1983, T. 25, nr 3/4, s. 53—57.

⁸⁵ Np. B. Biel: *Zainteresowania czytelnicze uczniów klas V—VIII szkoły podstawowej nr 1 w Brzesku. 1984 r.* „Poradnik Bibliotekarza” 1985, z. 5, s. 143—146; W. Goriszowski: *Niektóre uwarunkowania czytelnictwa dzieci 7—11-letnich [w woj. katowickim] w świetle badań*. „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1985, T. 27, nr 1/2, s. 69—78; Idem: *Środowisko rodzinne województwa katowickiego jako inspirator zainteresowań czytelniczych dzieci i młodzieży oraz korzystania przez nich z biblioteki*. „Prace Pedagogiczne” 1986, T. 21, s. 64—73.

zji czy prasy na zachowania czytelnicze⁸⁶, w małym stopniu dostrzegano również aspekty psychologiczne i aksjologiczne⁸⁷. Niewykraczanie poza kontekst szkolny, a także opóźnienie publikacji wielu prac badawczych z zakresu czytelnictwa powodowało, że przy silnej dynamice przemian zachowań lekturowych młodzieży, w chwili druku prace te były już częściowo zdezaktualizowane. I tak, nowe mody czytelnicze końca lat 80. — ogromna popularność książek Musierowicz czy Chmielewskiej — znajdowały odbicie dopiero w pracach późniejszych — lat 90.

Najrozleglejszy, wielokontekstowo i wszechstronnie interpretowany materiał badawczy, ilustrujący zachowania czytelnicze (postawy rzeczywiste i deklarowane), uzyskano na podstawie badań młodzieży w wieku od 15 do 29 lat (próba ogólnopolska — 6 tys. ankietowanych), dotyczących problemów uczestnictwa w kulturze u progu lat 80. Badania podjął Zakład Badań Czytelnictwa Książki Młodzieżowej Agencji Wydawniczej⁸⁸. Zapytana o sposób spędzania wolnego czasu młodzież przyznała książce wysoką drugą pozycję (40,3% wskazań), po telewizji (49%). Wśród czynności ulubionych lektura znalazła się na trzecim miejscu (24,3%), zaś w hierarchii zainteresowań i zachowań pożądanых na czwartym (7%), po sporcie, polityce i muzyce. Czytanie prasy w rankingu sposobów na zajęcie wolnego czasu zajmowało dopiero siódme miejsce (17,3%), a wśród czynności ulubionych — trzynaste⁸⁹. Wskazując cechy człowieka kulturalnego, odczytanie lokowano na miejscu trzecim, a uczestnictwo w kulturze na miejscu siódmym⁹⁰. Czytanie książek większą popularnością cieszyło się wśród nastolatków (15—17 lat) i uczących się; wraz z wiekiem rósł udział innych aktywności, przede wszystkim rola telewizji. Widoczne było zjawisko „wyrastania z książek”, zwłaszcza wraz ukończeniem edukacji szkolnej, co świadczyło o niskiej efektywności szkoły w kształtowaniu potrzeb i zachowań czytelniczych. Zainteresowania kulturalne, różnymi dziedzinami twórczości, dotyczyły tylko niespełna 22% młodych⁹¹. Już wówczas odnotowano, że w grupach preferujących czytanie i czytających aktywnie przeważa młodzież żeńska oraz miejska, w grupach osób nieczytających bądź czytających niechętnie dominowali chłopcy⁹². W badanym okresie czytanie było jednak nadal wśród młodzieży czynnością powszechną: w ciągu półrocza jedynie niespełna 3,5% pytanych niczego nie przeczytało⁹³, a większość wolała poznawać

⁸⁶ Np. T. Iterman: *Recepcja wartości...*, s. 129—137; W. Goriszowski: *Czytelnictwo i jego wpływ...*; Idem: *Książka i wychowanie...*

⁸⁷ J. Papużyńska: *Wartość a przemoc w literaturze dziecięcej i w recepcji czytelniczej*. W: *Wartości literatury dla dzieci i młodzieży. Wybrane problemy*. Red. J. Papużyńska, B. Żurkowski. Poznań 1985, s. 181—196.

⁸⁸ *Badania ankietowe „Zainteresowania czytelnicze młodzieży”...*

⁸⁹ Ibidem, z. 1, s. 20, 28.

⁹⁰ Ibidem, z. 4, s. 30, 31.

⁹¹ Ibidem, z. 1, s. 35.

⁹² Ibidem, z. 2, s. 4, 10, 13, 15—16.

⁹³ Co prawda 6,7% ankietowanych odpowiadało na to pytanie niejasno i wymijająco, więc grupa ta mogła w rzeczywistości obejmować ponad 10% ogółu.

treść lektury przez czytanie niż w inny sposób (film, teatr itp.). Dynamikę lektury oceniano jednak jako niską, gdyż 33% badanych zadowalało się mniej niż jedną książką miesięcznie; czytających około dwóch książek było niespełna 36%, zaś czytających dynamicznie i systematycznie — od 3 do 10 i więcej tytułów na miesiąc było niemal 25%. Jedną książkę w tygodniu czytało ponad 11% badanych⁹⁴. Lecz tylko 7% uznało czytanie książek lub literaturę za główny przedmiot swoich zainteresowań, a preferowana tematyka związana była głównie z kręgiem tekstów popularnych (książki przygodowe, młodzieżowe, kryminalne, z którymi konkurowały jedynie historyczne oraz fantastycznonaukowe). Nieco inaczej wyglądała lista najbardziej poszukiwanych książek (ujawniająca zarazem istotne braki na ówczesnym rynku wydawniczym): encyklopedie, pozycje historyczne, poradniki, książki przygodowe, kryminały, dzieła Sienkiewicza, teksty młodzieżowe⁹⁵. Czołówkę ulubionych autorów stanowili: Sienkiewicz (z *Quo vadis* i *Trylogią* na czele), Siesicka, Kraszewski, Margaret Mitchell, Michalina Wisłocka (autorka popularnego poradnika życia seksualnego, nowości na polskim rynku wydawniczym), Jarosław Iwaszkiewicz, Lem, Joe Alex — twórca kryminałów, Stefan Żeromski i Eugeniusz Paukšta. Zaś wśród autorów pożądaných, których książki pytani chcieliby posiadać, znaleźli się Gałczyński i Hemingway, a oprócz wymienionych w liście poprzedniej w pierwszej dziesiątce wskazano również: Mickiewicza (6), Prusa (8), Irwina Shawa (9)⁹⁶. W hierarchii zapotrzebowań tematycznych na pierwszym miejscu wymieniano książki adresowane do młodzieży. Bohatera poszukiwano już nie wśród postaci wyjątkowych i heroicznych — jak jeszcze 10 lat wcześniej — ale miał nim być przede wszystkim rówieśnik, borykający się z problemami życia. Dominowały motywacje poznawcze, rozrywkowe i związane z wewnętrznym rozwojem⁹⁷. Jak podsumowała ten wizerunek autorka opracowania — „czytają mało i wcale więcej nie chcą”⁹⁸. Badania Instytutu Kultury, dotyczące zmiany stylu życia i hierarchii wartości młodzieży uczęszczającej do szkół średnich i zawodowych różnego typu w połowie lat 80., pozwoliły zauważyć, że spadek aktywności czytelniczej był wyrazem tych procesów. Odnotowano niewielki odsetek ludzi młodych deklarujących potrzebę realizacji zainteresowań kulturalnych i intelektualnych oraz uczestnictwa w kulturze wysokiej, a jeszcze niższy procent osób wyrażających potrzebę twórczości (łącznie 8,7% badanych). Większość preferowała uczestnictwo w kulturze przez środki masowego przekazu, wzór ludyczno-towarzyski i turystyczno-sportowy sposób spędzania czasu. Kontakty z instytucjami kultury wyższej miało jedynie 20% młodych⁹⁹.

⁹⁴ Ibidem, z. 2, s. 8—9.

⁹⁵ Ibidem, z. 3, s. 24—25.

⁹⁶ Ibidem, z. 3, tab. 12, 13.

⁹⁷ Ibidem, s. 41, 43.

⁹⁸ Ibidem, s. 47.

⁹⁹ *Style życia...*; zob. E. Krupińska-Matusiewicz, E. Majchert: *Uczestnictwo młodzieży w kulturze jako element stylu życia — wstępna analiza materiału empirycznego. Próba typologii*.

Praca Janiny Mazur poświęcona została zainteresowaniu uczniów szkół średnich historią i książką historyczną w kontekście ogólnych zainteresowań czytelniczych młodzieży licealnej¹⁰⁰. Mimo że w połowie lat 80. na pierwszym miejscu wśród sposobów spędzania wolnego czasu młodzież wskazywała telewizję (68,2%), jedną z głównych aktywności wśród czynności preferowanych, niewiele telewizji ustępując, stanowiło w tym środowisku nadal czytanie książek (65,3%) i prasy — głównie tytułów młodzieżowych, kobiecych, sportowych oraz ilustrowanych magazynów (56,4%). Przy czym najchętniej po lekturę w ogóle sięgała młodzież licealna miejska, a zwłaszcza dziewczęta. Preferencje układały się już nieco inaczej niż w latach 70. — największym zainteresowaniem cieszyła się nie klasyka, ale beletrystyka dla młodzieży, zwłaszcza powieści podróżnicze i młodzieżowe, zaś wśród motywów wyboru dominowała potrzeba rozrywki, odpoczynku, choć ważne były także motywy poznawcze. Książka o tematyce historycznej zajmowała jednak nadal dosyć wysoką pozycję w czytelnictwie młodzieży, przede wszystkim licealnej — drugie miejsce (wskazania blisko 52% respondentów); w technikach i liceach zawodowych — szóste. Najczęściej czytano prace dotyczące drugiej wojny światowej, ale też początków dziejów Polski, zrywów narodowowyzwoleńczych oraz czasów antycznych¹⁰¹. 48,5% badanych przyznało, że „lubi czytać” książki historyczne, choć równocześnie od 40% do 60% młodzieży zależnie od wieku i środowiska wyrażało wobec nich stosunek obojętny bądź niechętny. Wybierano przede wszystkim teksty literackie Sienkiewicza (zwłaszcza *Trylogię*) i Krasińskiego; trzecie miejsce wśród autorów najpopularniejszych zajmował Karol Bunsch. Znacznie mniej wskazań dotyczyło Dumasa, Gąsiorowskiego, Kossak, Prusa, Zenona Kosidowskiego, Pawła Jasienicy, Antoniny Domańskiej. Zauważono przy tym, że podobne, tradycyjne wybory czytelnicze utrzymywały się przede wszystkim w środowiskach wiejskich i małomiasteczkowych. Młodzież wielkomiejska książkę o tematyce historycznej szeregowała dopiero na dziesiątym miejscu wśród tytułów wybieranych najchętniej. Jej zainteresowania dotyczyły części historii współczesnej i najnowszej, okresu między- i powojennego, tematów kontrowersyjnych¹⁰². Badania J. Mazur pozwalają zauważyć zmiany czytelniczych zainteresowań młodzieży, pogłębiające się w latach 80. mimo względnej trwałości tradycyjnych wzorów czytelniczych przyjmowanych zwłaszcza w środowi-

T. 2, s. 33—59; L. Rowicki: *Orientacja kulturalna jako kategoria wyrażająca zasadę kulturowej integracji*. Ibidem, s. 76—92.

¹⁰⁰ J. Mazur: *Zainteresowania historyczne uczniów szkół średnich*. Kraków 1986.

¹⁰¹ „Czytanie historyczne” — zarówno wysoki prestiż literatury pięknej, jak i książki popularnonaukowej jest specyficzną cechą polskiej tradycji lektury. Podobne preferencje: sięganie po dzieła Sienkiewicza, a zaraz potem Krasińskiego, odnotowano wśród dorosłych. Zob. S. Siekierski: *Czytania Polaków w XX wieku*. Warszawa 2000, s. 103. O wysokiej, nawet pierwszej lub drugiej pozycji książki historycznej wśród upodobań młodych czytelników świadczyły także badania Młodzieżowej Agencji Wydawniczej (Zakład Badań Czytelnictwa Książki) w opracowaniu Heleny Śpiewak. „*Badania ankietowe...*”, z. 2, s. 19.

¹⁰² Ibidem, s. 157—169, 202—209.

skach bardziej zintegrowanych kulturowo i społecznie oraz mimo nadal wysokiej pozycji książki „szkolnej”. Stopniowo coraz wyraźniejsze stawało się zwrócenie tych zainteresowań ku współczesności, literaturze młodzieżowej i popularnej spoza kanonu lektur szkolnych.

Instytut Książki i Czytelnictwa, wzorem lat ubiegłych, w badaniach czytelnictwa kładł nacisk na aspekty socjologiczne. Duże znaczenie, zarówno jeśli chodzi o longitudinalny charakter badań, jak i zastosowaną metodę studium przypadków, miały zwłaszcza prace poświęcone czytelnictwu młodzieży wiejskiej między 15 a 19 rokiem życia oraz po upływie 10 lat, przy czym warunkowania szkolne były tylko jednymi z wielu różnorodnych czynników natury społecznej i kulturowej uwzględnionych przez badaczy¹⁰³.

Nowy obszar zjawisk czytelniczych, poddany obserwacji już w latach 70., stanowiły zagadnienia biblioterapii — czytelnictwa dzieci chorych i niepełnosprawnych¹⁰⁴. Biblioterapia sukcesywnie rozwijała się w następnej dekadzie.

W 1988 roku IFLA (Okrągły Stół do Badań nad Czytelnictwem; the Round Table for Research on Reading) — zainicjowała międzynarodowe, porównawcze badania czytelnictwa dzieci i młodzieży, z uwzględnieniem wskaźników kompetencji alfabetycznych. Podobne badania w kilkuletnich odstępach czasowych prowadziła także Międzynarodowa Organizacja Współpracy i Rozwoju (OECD). W wielu krajach, także w Polsce, uwyraźniło się wówczas zjawisko funkcjonalnego analfabetyzmu, obejmującego znaczną grupę dzieci szkolnych — w roku 1984 ok. 17% uczniów, przy czym ok. 40% dzieci miało trudności w rozumieniu tekstów przeznaczonych dla ich wieku. Dowodziło to nieefektywności polskiej szkoły podstawowej w nauce czytania i kształtowaniu kultury czytelniczej. Zarazem stało w sprzeczności ze znaczącą liczbą prac badawczych — teoretycznych i empirycznych, poświęconych szkolnemu odbiorowi lektury. Większość tych opracowań odnosiła się jednak do pracy z młodzieżą szkół średnich, zaniedbano natomiast — zarówno w badaniach, jak i w działaniach na szerszą skalę — problem inicjacji czytelniczych w rodzinie, przedszkolu, w bibliotekach dziecięcych i w młodszych klasach szkoły podstawowej. Kontakt z książką już od najmłodszych lat stanowi podstawę rozwoju czytelniczego. Funkcjonalny analfabetyzm był (oprócz czynników społecznych i ekonomicznych) jedną z przyczyn niskiego w Polsce, jednego z najniższych w skali europejskiej, stopnia scholaryzacji — w latach 70. i 80. tylko 19% absolwentów szkół podstawowych podejmowało naukę w ogólnokształcących

¹⁰³ *Czytelnictwo młodzieży wiejskiej*. Warszawa 1971; K. Wolff: *Książka w życiu i kulturze współczesnej młodzieży wiejskiej*. Warszawa 1988; Idem: *Książka wśród młodzieży wiejskiej. (W dziesięć lat później)*. Warszawa 1991; Idem: *Losy wiejskich...*

¹⁰⁴ Np. I. Łukijaniuk: *Potrzeby czytelnicze dzieci specjalnej troski*. „Bibliotekarz” 1980, nr 1, s. 15—17; Eadem: *Seminarium poświęcone biblioterapii*. „Bibliotekarz” 1980, nr 4, s. 95—98; J. Jedynak: *Wybrane zagadnienia z terapeutycznej funkcji czytelnictwa*. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Pedagogiczne” 1983, z. 4, s. 221—238; J. Szocki: *Biblioteka w procesie rewalidacji dzieci niepełnosprawnych*. Wrocław 1985.

szkołach średnich, a jedynie 10% absolwentów tych ostatnich kontynuowało naukę na studiach wyższych. Wiązał się z tym niski prestiż wykształcenia¹⁰⁵. Od 60% do 70% absolwentów szkół podstawowych kształciło się w zasadniczych szkołach zawodowych, oferujących bardzo okrojony program nauczania przedmiotów humanistycznych. W połowie lat 70. w regionach i środowiskach wiejskich na tzw. ścianie wschodniej w ogóle nie kontynuowała nauki połowa młodzieży, a w województwie warszawskim — 13%¹⁰⁶.

Procesy warunkowane postępującą globalizacją kultury, widoczne u progu lat 90. w wielu krajach, były także symptomatyczne dla Polski. Wyraźne stały się wówczas: wzmożone zainteresowanie młodych czytelników literaturą rozrywkową, popularną, łatwą w odbiorze; wobec konkurencyjności mediów wizualnych znaczące kurczenie się czasu przeznaczanego na lekturę, zarówno książek, jak i czasopism, a także spadek ich prestiżu; kształtowanie się trwałych potrzeb i nawyków czytelniczych dopiero na poziomie wykształcenia co najmniej średniego; niska skuteczność szkoły podstawowej w kształtowaniu umiejętności czytania ze zrozumieniem¹⁰⁷. Problem niedostatecznych kompetencji odbiorczych i wynikająca stąd potrzeba poszukiwania nowych metod rozwijania zainteresowań czytelniczych dzieci i młodzieży, przede wszystkim zaś konieczność stworzenia zintegrowanego programu rozwoju edukacji czytelniczej, obejmującego we współdziałaniu wielu różnorodnych instytucji wszystkie etapy tego procesu, od niemowlęstwa do dorosłości, stały u progu lat 90. jako najważniejsze społeczne wyzwania, decydujące o przyszłości.

W latach 80. rozwijało się w Polsce czytelnictwo publikacji drugiego obiegu wydawniczego. Obejmowało ono również młodą publiczność, zwłaszcza młodzież wielkomięską¹⁰⁸. Nie wiadomo jednak, jaki był rzeczywisty zakres jej uczestnictwa w tym, z pewnością elitarnym, obiegu. Funkcjonalnym gatunkiem społecznej komunikacji była bardziej prasa niż książka. Dzieciom znane było drugoobiegowe piśmko „Krecik”¹⁰⁹. Ruch prasowy młodzieży i — co za tym idzie — jej czytelnictwo były dynamiczne: „Bibliografie rejestrujące niezależne wydawnictwa ciągle wychodzące na terenie Polski w latach 1976—1990 wymieniają 596 czasopism młodzieżowych. Wśród nich przeważnie są pisma redagowane przez młodych ludzi, mniej było tych przygotowywanych przez dorosłych z myślą o młodych. Biorąc

¹⁰⁵ J. Kołodziejska: *Czytelnictwo dzieci i młodzieży w różnych krajach — materiały z badań*. W: *Dziecko. Książka. Biblioteka*. „Zeszyty Przekładów” 53. Warszawa 1993, s. 12.

¹⁰⁶ E. Rodziewicz: *Sytuacja społeczna i uczestnictwo w kulturze jako start młodzieży do życia*. W: *Sztuka i dorastanie dziecka*. Red. M. Tyszkowa. Warszawa—Poznań 1981, s. 69, 71—72.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 16—17.

¹⁰⁸ K. Tałuc: *Przejaw młodzieżowego buntu czy walki politycznej? Niezależne młodzieżowe czasopisma w Polsce lat 80. XX wieku*. W: *Młody odbiorca w kręgu lektur pożytecznych i szkodliwych*. Red. K. Heska-Kwaśniewicz przy współpr. z S. Gajownik. Katowice 2011, s. 175—187.

¹⁰⁹ M. Buszman-Szklarska: „Krecik”. *Piśmko dla dzieci*. „Guliwer” 2003, nr 2, s. 64—66.

pod uwagę geografie wydawniczą, najwięcej czasopism wychodziło w Warszawie (102), Wrocławiu (98), Gdańsku (80), Krakowie (51), co pokrywało się z mapą najaktywniejszych ośrodków niezależnej produkcji wydawniczej¹¹⁰. Były to czasopisma redagowane przez uczniów szkół i członków organizacji młodzieżowych, np. Federację Młodzieży Walczącej, młodzieżowe przybudówki Konfederacji Polski Niepodległej, organizację Wolność i Pokój, Ruch Społeczeństwa Alternatywnego. Przed 1980 rokiem nielegalne pisma młodzieżowe pojawiały się sporadycznie, najdłużej ukazywał się — a więc oddziaływał — „Uczeń Polski”, wychodzący, z przerwami, w Warszawie w latach 1979—1988¹¹¹. Przed 13 grudnia 1981 roku większość czasopism tego typu powstawała w środowiskach szkolnych. W sierpniu 1981 roku utworzono ogólnopolską Federację Młodzieży Szkolnej, skupiającą przedstawicieli środowisk uczniowskich¹¹². Po zniesieniu stanu wojennego rozwinął się zinstytucjonalizowany, przekraczający granice miasta czy regionu, młodzieżowy ruch oporu. Jedną z najaktywniejszych organizacji w tym czasie była Federacja Młodzieży Walczącej¹¹³. W drugiej połowie lat 80. znaczącą rolę odegrały Ruch Społeczeństwa Alternatywnego czy Ruch „Wolność i Pokój”¹¹⁴, których czasopisma różniły się tematyką i wartościowaniem od pism tzw. opozycji antykomunistycznej¹¹⁵.

Poznanie wyborów i opinii czytelnich młodzieży uczestniczącej w kulturze drugiego obiegu, sposobów tworzenia się alternatywnych kanonów czy nawet mód czytelnich, jest istotnym, dotąd niepodjętym zadaniem badawczym: „Ważne miejsce w pismach młodzieżowych pretendujących do miana ogólnokrajowych zajmowały recenzje książek, omówienia wydarzeń kulturalnych zarówno z obiegu oficjalnego, jak i niezależnego. Młodym czytelnikom polecano zwłaszcza lekturę publikacji wychodzących w drugim obiegu i to o szerokim zakresie rodzajowym: od literackich, przez historyczne po ekonomiczne. Rubryki poświęcone tej tematyce istniały we wrocławskiej »Szkole«, warszawskim »Uczniu Polskim«”¹¹⁶.

¹¹⁰ K. Tałuc ustaliła liczbę czasopism na podstawie bibliografii (*Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976—1990*. Red. S. Skwirowska. Warszawa 2001 oraz *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych. Czasopisma podziemne 1976—1990* udostępniona przez Bibliotekę Narodową na stronie internetowej <http://mak.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM-22>), choć zakłada, że nie jest to stan kompletny. K. Tałuc: *Przejaw młodzieżowego...*

¹¹¹ M. Sidor: *Lekcje „Ucznia Polskiego”*. „Karta” 2008, nr 57, s. 118—135.

¹¹² *Międzyszkolny Komitet Oporu*. Red. B. Sokołowska-Pabjan, M. Drozd, W. Krasa. Warszawa 2010; „*Jesteście nasza wielką szansą*”. *Młodzież na rozstajach komunizmu 1944—1989*. Red. P. Ceranek, S. Stępień. Warszawa 2009; M. Wierzbicki: *Młodzież w PRL*. Warszawa 2009. Podają za K. Tałuc: *Przejaw młodzieżowego...*

¹¹³ *Młodzież w oporze społecznym 1944—1989*. Red. M. Kała, Ł. Kamiński. Wrocław 2002; zob.: <http://www.fmww.org.pl>. Podają za K. Tałuc: *Przejaw młodzieżowego...*

¹¹⁴ Dostępne w Internecie: <http://www.ruchwip.org>. Zob. też *Ruch Społeczeństwa Alternatywnego a opozycja w PRL*. Oprac. D. Kaczmarek. Poznań 2002.

¹¹⁵ Dlatego niektórzy badacze skłonni są je traktować jako „trzeci obieg”. Zob. J. Klejnocki: *Fenomen drugiego obiegu*. „Odra” 1990, nr 5, s. 54—60. Podają za K. Tałuc: *Przejaw młodzieżowego...*

¹¹⁶ Ibidem.

Oczywiście zjawisko drugiego obiegu — w szerokim znaczeniu tego słowa¹¹⁷ — istniało również w latach 40. i 50. jako opozycja wobec czytelnictwa „kierowanego” dyrektywami partii i powoływanych przez nią instytucji wykonawczych (szkolenia, formalne zespoły czytelnicze, „oczyszczanie” bibliotek). Wtedy jednak w księgozbiorach domowych i dobrze na ogół zaopatrzonych w beletrystykę bibliotekach parafialnych dostępne były jeszcze edycje z okresu dwudziestolecia oraz powojenne publikacje wydawców prywatnych, odtwarzających ofertę przedwojenną. Były one w znacznym zakresie lekturami tego obiegu¹¹⁸.

W latach 80. drugi obieg, służący niewielkiej, elitarnej grupie czytelników, obsługiwany był przez edycje wydawane na emigracji. W przeważającej części służyły mu druki podziemnych oficyn krajowych, dające książkę o niskich na ogół walorach edytorsko-estetycznych. Zarówno skromne możliwości edycyjne, jak też wysoka cena tych publikacji, nie sprzyjały popularyzowaniu książki dla dzieci. Młodzież natomiast korzystała z książek drugiego obiegu dla dorosłych, poszerzających jej wiedzę o historii oraz o rzeczywistości społecznej i politycznej, w jakiej wzrastała:

Pisma młodzieżowe, przypominając wydarzenia z historii, osoby, dokonując nowej interpretacji znanych faktów, funkcjonowały jako swoistego rodzaju suplementy do podręczników z różnych dziedzin, przede wszystkim historii, literatury, czy szerzej kultury polskiej. Jednocześnie proponowały młodemu człowiekowi, który zmagał się z problemami dojrzewania spotęgowanymi brakiem jednoznacznych etycznych wykładni, model zachowania zbudowany na podstawie określonej hierarchii wartości¹¹⁹.

Oceniając najogólniej badania nad czytelnictwem młodzieży w dobie powojennej i zarysowany na ich podstawie obraz tego czytelnictwa, stwierdzić trzeba,

¹¹⁷ Tzn. „wszelkie druki, które ze względów cenzuralnych nie mogły się ukazać w wydawnictwach oficjalnych, czyli nie tylko publikacje różnych grup opozycyjnych, ale także książki, broszury produkowane z pobudek pozapolitycznych, np. religijnych, wizjonerskich, a nawet wyłącznie merkantylnych”. S. Siekierski: *Drugi obieg. Uwagi o przyczynach powstania i społecznych funkcjach*. W: *Piśmiennictwo — systemy kontroli — obiegi alternatywne*. Red. J. Kostecki, A. Brodzka. T. 2. Warszawa 1992, s. 286.

¹¹⁸ Tutaj zapewne poszukiwać należy źródła pewnej specyfiki zachowań czytelniczych Polaków, jaką stanowi „czytanie wspólnotowe”, tzn. znaczący udział struktur nieformalnych, prywatnych — rodzinnych, sąsiedzkich, koleżeńskich, towarzyskich w kształtowaniu wyborów czytelniczych, wyrażający się m.in. sięgającym ok. 36—40%, udziałem tych środowisk w poradnictwie lekturowym, co jeszcze w pierwszej połowie lat 90. było zjawiskiem widocznym, odnotowywanym w badaniach prowadzonych przez IKiCz w publikacjach serii „Z Badań nad Czytelnictwem”. Już wcześniej, w okresie międzywojennym, zwracał na to uwagę Józef Pękałski (*Drogi książki. Wpływ książki w zależności od sposobu jej otrzymania*. Warszawa 1934). Wówczas było to konsekwencją społecznej sytuacji pod zaborami. W okresie PRL-u prywatne poradnictwo, rodzinne czy grupowe kanony lekturowe, było wyrazem kontestacji wobec oficjalnej linii programowej „partii i rządu”, skłaniającej ku książce „społeczno-politycznej” i ku literaturze „zaangażowanej”.

¹¹⁹ K. Tałuc: *Przejaw młodzieżowego...*

że w przeważającej mierze skupiały się one wokół pedagogiczno-dydaktycznych problemów nauczania literatury i języka polskiego, a zwłaszcza kształtowania kompetencji uczniów do odbioru dzieła. Liczne były również publikacje na temat pedagogiki bibliotecznej — roli i metod pracy biblioteki szkolnej i publicznej w promowaniu książki i rozwijaniu czytelnictwa dziecięcego¹²⁰. Znacznie mniej prac badawczych poświęcono czytelnictwu spontanicznemu, swobodnemu, podejmowanemu w czasie wolnym. W pracach socjologicznych do lat 80. dominowały ujęcia ilościowe, statystyczne, w których ogólne uwarunkowania społeczno-demograficzne traktowano jako zmienne bezpośrednio wpływające na dynamikę zachowań; rzadko stosowano metody jakościowe, badania małych grup czy studia przypadku, w których jako faktory zmian ujawniałyby się czynniki subiektywne, związane ze sferą motywacji i wartości, a więc aspekty aksjologiczne i psychologiczne oraz wpływ czytelnictwa na kształtowanie się trwałych wzorów osobowych i stylów życia. Rzadko też badano rodzinę jako swoiste środowisko inicjacji kulturalnej i lekturowej. Mimo licznych prac z zakresu pedagogiki bibliotecznej i metodyki pracy z czytelnikiem brakowało badań empirycznych ukazujących skuteczność tych oddziaływań — miejsce i rolę biblioteki szkolnej w kształtowaniu opinii i wzorów czytelniczych zachowań. Pojawienie się telewizji jako alternatywy spędzania wolnego czasu dla czytelnika dziecięcego, mimo licznych publikacji ujmujących problem z perspektywy pedagogicznej, wychowawczej, nie przyniosło wielu prac dotyczących konfrontacji z lekturą. W rezultacie budowano jednostronny obraz czytelnictwa dziecięco-młodzieżowego z wyraźną dominacją aspektów szkolnych, dydaktycznych, związanych z nauczaniem języka polskiego i odbiorem szkolnej lektury. Biorąc pod uwagę wiek dzieci, można mówić o znacznej przewadze badań dotyczących czytelnictwa uczniów starszych klas szkoły podstawowej i szkół średnich — wybory i zachowania najmłodszych jako przedmiot badań empirycznych były wyraźnie ignorowane¹²¹.

Wzory zachowań lekturowych kształtowała przede wszystkim szkoła, zwłaszcza średnia, gdyż nauczanie literatury według porządku historycznoliterackiego, z obszernym kanonem lektur, otwierało młodzieży dostęp do najwybitniejszych dzieł polskiej i powszechnej literatury wysokiej oraz kształtowało kompetencje estetyczne konieczne do jej odbioru. Lekturą pozaszkolną kierować miały poradniki bibliograficzne i biblioteki. Podobnie jak w środowisku dorosłych, również wśród młodzieży literatura piękna miała ogromny zasięg oddziaływania we wszystkich grupach społecznych i wysoki prestiż społeczny — „traktowana była jako najwyższy składnik kultury symbolicznej [...], stanowiła swoisty kanon

¹²⁰ Np. opracowania Barbary Białkowskiej, kierującej tego typu pracami badawczymi z ramienia IKiCz, prace Marii Walentynowicz, Ireny Stachelskiej, Jadwigi Andrzejewskiej i wielu innych.

¹²¹ Temat czytelnictwa dzieci był natomiast podejmowany bardzo często w opracowaniach dydaktycznych, dotyczących pracy z czytelnikiem dziecięcym, czyli od strony nadawcy (dorosłego) i jego oddziaływań.

wzorców kulturowych, niezależnych od bieżących tendencji w polityce oficjalnej i modach literackich”¹²². Mimo to w kolejnych dekadach coraz wyraźniej postępował proces polaryzowania się młodej publiczności — kierującej się, w większej części w stronę łatwej w odbiorze literatury popularnej i literatury młodzieżowej, w mniejszej — ku literaturze humanistycznej, zwłaszcza historycznej i biograficznej oraz fantastycznonaukowej, popularnonaukowej i naukowej, a także ku książce „zakazanej” drugiego obiegu. Wskazana w ważnej książce Anny Pawełczyńskiej dychotomia czytelniczych wzorów kulturowych, u podstaw których leży traktowanie książki i czytania bądź jako wartości autotelicznej i autonomicznej, bądź instrumentalnie, jako jednego z wielu równorzędnych komunikatów kultury masowej, różnicowała także — wraz z postępującym procesem umasowienia kultury — czytelnictwo młodzieży¹²³.

Współczesne badania nad adolescencją, zarówno psychologiczne, jak i pedagogiczne, uświadamiają, że wybór kierunku — jednej z tych dróg dokonuje się w coraz młodszym wieku. W dobie, gdy internet, telefonia komórkowa, nowe postacie telewizji oraz komunikatory „tradycyjne” — jak film i prasa, towarzyszą dziecku w procesie rozwoju znacznie wcześniej niż szkoła czy nawet przedszkole, na wybór ten wpływa przede wszystkim inicjacja czytelnicza w rodzinie i przedszkolu, we wczesnych latach życia dziecka. Tymczasem środowisko współczesnej rodziny tworzą rodzice urodzeni w latach 70. i 80., kiedy coraz wyraźniej obserwowane było zarówno osłabienie czytelniczej aktywności młodzieży, jak i jej lekturowych kompetencji.

Czytelnictwo dziecięco-młodzieżowe od roku 1945 do końca lat 80. stanowiło, mimo zmieniających się warunków, zamkniętą epokę, miało bowiem istotne cechy wspólne. W latach 90. czytelnictwo to przedstawiało się już zupełnie inaczej ze względu na całkowicie nowy kontekst technologiczny i kulturowy. Współczesne badania czytelnictwa, jeśli chcą realizować, oprócz poznawczej, także istotną społecznie funkcję diagnostyczno-prognostyczną, muszą objąć nowe obszary zagadnień i postawić nowe pytania, zwłaszcza dotyczące koegzystencji różnych dróg, narzędzi i kontekstów obcowania z piśmiennością i lekturami.

¹²² S. Siekierski: *Czytania Polaków w XX wieku*. Warszawa 2000, s. 206—207.

¹²³ A. Pawełczyńska: *Studia nad czytelnictwem...*